

„Verses regény” – egy fogalom története a 19. században*

A *verses regény* magyar terminus technikusát a recepciótörténet mindeddig egészen kézenfekvő és teljesen magától értetődő műfaji kifejezésnek tekintette,¹ noha e műfajnév (ki)alakulása roppant bonyolult szerzői és befogadói folyamatok eredménye. Az alábbi dolgozat, vagyis a terminus útjának felrajzolása nem csupán egy expanzív műforma, a verses regény korszakokon átívelő jelentősége miatt válik indokolttá, hanem mert közvetett módon azt is bizonyítani képes, hogy a fogalomtörténeti aspektus relevánsabb és autentikusabb módon tudja felmutatni a műfajiság folyton változó, dinamikus rendszerét, mint más lezárt műfaji leírások, definíciók.²

A *verses regény* kifejezés születése, kanonizálódása és intézményesülése a 19. század folyamán zajlott le, az alakulástörténet feltárását azonban kortárs irodalmi tendenciák is indokolják. A sokáig zárványműfajnak tekintett verses regény ugyanis napjainkban váratlan módon újfent produktív műformává vált, mikor kortárs alkotók „a verses regényt, e több mint száz éve szendergő, hajdan igen jó sorsot élt magyar műfajt”³ felelevenítették, és a jelenkori irodalom egyik meghatározó művészi kifejező módjává avatták.⁴ E szövegek a posztstrukturalizmus újraértelmező, szubverzív gesztusával nyúlnak nem csupán a műalakhoz, de a műfajmegjelölésekhez is,⁵ vagyis számtalan módon alludálnak, rájátszanak, kifordítják, megidéznek a korábbi, főként 19. századi terminusokat, melyeket éppen ezért tisztán kell látnunk egy helyes, műimmanens interpretáció felrajzolásához is. Ugyanis mű és műfajnév reciprocitásának meghatározása napjaink kedvelt értelmezői diskurzusa, a textuális olvasatok felől sem elhanyagolható mozzanat.⁶

Természetesen felmerül a kérdés napjaink irodalmi diskurzusában, melyben sok esetben az úgynevezett nem-műfajiság⁷ határozza meg a szövegalkotás konstitutív

* A szerző dolgozatával első helyezést ért el az idei, 2013-as OTDK Humán Tudományi Szekciójában (témavezetők: Kiczenko Judit, Tarjányi Eszter). A nyertes tanulmány rövidített, szerkesztett változatát közöljük. [A szerk.]

¹ IMRE László monográfiája, *A magyar verses regény*, a műforma „történetét, műfaji tulajdonságait és fejlődéstörténeti helyzetét tisztázza”, azonban reflektálatlanul hagyja a magyar műfajnév eredetét. (Bp., Akadémiai, 1990, 6.)

² Vö. „lehetetlen olyan statikus műfaj-meghatározást adni, amely a műfaj valamennyi jelenségét magába foglalja” = Jurij TINYANOV, *Az irodalmi tény = Az irodalmi tény*, Bp., Gondolat, 1981, 7.

³ MARGÓCSY István, *A posztmodern gesamtkunstwerk = Erővonalak. Közéletések Térey Jánoshoz*, szerk. LAPIS József, SEBESTYÉN Attila, Bp., L'Harmattan, 2009, 100.

⁴ Például TÉREY János, *Paulus*, Bp., Magvető, 2001; VARRÓ Dániel, *Túl a Maszat-hegyen*, Bp., Magvető, 2003; GÉHER István, *Polgár Istók*, Pozsony, Kalligram, 2008; SZÁLINGER Balázs, *A százegyedik év*, Bp., Magvető, 2008; SCHEIN Gábor, *Bolondok tornya*, Pécs, Jelenkor, 2008; TÉREY János, *Protokoll*, Bp., Magvető, 2010.

⁵ Például „regény versekben” = TÉREY János, *Protokoll*, i. m., o. n.; „verses elbeszélés” = SCHEIN Gábor, *Bolondok tornya*, i. m., o. n.; „verses meseregény” = VARRÓ Dániel, *Túl a Maszat-hegyen*, i. m., o. n., stb.

⁶ Mindezt Genette ma már axiómának számító transztextualitás elmélete miatt sem kell külön bizonyítani.

⁷ Vö. Jonathan CULLER, *Toward a Theory of Non-Genre Literature = Theory of Novel. A Historical Approach*, ed. Michael McKEON, Baltimore, The Johns Hopkins University Press, 2000.

metódusát, egyáltalán szükség van-e műfajfogalmak történeti tisztázására? Az általában vett műfajfogalom bizonyos aspektusból szemlélve valóban mint taxonomikus kategória működik, csakugyan heterogén anyagokat homogenizál, és sok esetben recepciótörténeti projekció, illetve utólagos befogadói elvárás csupán,⁸ azonban a rendszerszerű architextuális struktúrák felvázolása éppen a paradigmaváltó folyamat szempontjából elengedhetetlen. A frekvenciált újraértelmezések ugyanis a terminus tényleges rekonstrukciója nélkül könnyen válhatnak orientációs pont nélküli, a hagyományhoz csak lazán kapcsolódó kategóriákká.

E néhány alapvető elméleti kérdés felvetése után lássuk a *verses regény* terminusának fogalomtörténeti oszcillálását a 19. században. A különböző műfajnevek felsorakoztatása tehát összefoglaló módon, mintegy címkeként jelölik a dinamikus műfajiság természetét is.

Már a verses regény megteremtője, Lord Byron életében megjelenik a hazai befogadói horizonton a műfaj előfutára, hiszen 1820-ban a Hasznos Mulatságok hasábjain a *Childe Harold* négy énekének parafrazeált verzióját közlik az alábbi alcímmel: *Néhány Darabok Lord Byronnak ezen költeményéből: Childe Harold Pilgrimage*.⁹ A magyar szöveg itt tehát még nem reflektál a mű *költemény*től megkülönböztethető tulajdonságaira, azonban a megjelentetéssel elindul Byron kanonizálása a hazai szépirodalomban. A szövegközlés lehetőséget teremt arra, hogy a *Childe Harold* műfaja összevethető legyen más Byron-művekével, és teret ad a műfajnévről való elméleti gondolkodásnak is.

E dolgozat keretei közt nincs lehetőség minden feltárt adat tényszerű közlésére, így csak a megkerülhetetlen, konzisztens példákat sorakoztatom fel. A reformkorban a fogalomtörténet következő fontos alakítója a korszak egy olyan „maradinak” kikiáltott egyénisége, akinek életműve a recepcióban még újraolvasásra és revidálásra vár. Petrichevich Horváth Lázár kvalitását és irodalomtörténeti nívóját azonban már bizonyítja az 1830-as években írt, végül 1842-ben megjelentetett, azóta egészen elfeledett tanulmánykötete is: *Byron lord élete s munkái*.¹⁰ E kötetében nem csupán a verses regény alapvető tulajdonságainak elméleti megközelítését adja a magyar irodalomban először (melyek a műfaj történetben ugyancsak forradalmian új adatnak számítanak), hanem ismertetésében először reflektál arra is, hogy ennek az új műformának egyelőre nincs pregnáns elnevezése, hiszen kevertsége miatt egyetlen addig létező kategóriába sem illeszthető. „*Költemények e nemének tudtomra nincs még neve újabb literatúrában*. Didacticum poémának nem nevezhetni, mert mit se tanít. Sem descriptivumnak, mert nem csak leír, hanem előbeszél is. Epicumnak se, mert se hőse, se characteri, se nevezetességei, se méltósága. E három nem mindenikéből van az öszvegyítve, mert: beszél is, fest is, okoskodik, és tanít.”¹¹

⁸ Vö. HITES Sándor, *A magyarországi irodalmak műfaj története a 19. században*, Irodalomtörténet, 2011.

⁹ *Hasznos Mulatságok*, 1820/II, 230. (Kiemelés tőlem: A. E.)

¹⁰ Petrichevich e kötetére és teoretikus súlyára eddig csupán MARGÓCSY István (*Petőfi Sándor*, Bp., Korona, 1999, 149–152.) hívta fel a figyelmet, akkor is egészen más oldalról megközelítve: a magyar irodalomból javarészt hiányzó romantika programjának egy kísérlete egészen meglepő módon épp Horváth Lázár e tanulmányban található meg.

¹¹ PETRICHEVICH HORVÁTH LÁZÁR, *Byron lord élete s munkái*, Pest, 1842, I, 122. (Kiemelés tőlem: A. E.)

Az 1840-es években további kísérleteket találhatunk a verses regény újszerű, alakuló műalakjának kifejezésére, kiemelendő példa Arany János művészete, akinek 1844-es *Az elveszett alkotmánya* már tele van szöve *Don Juan* reminiszcenciákkal,¹² sőt e vígeposzként meghatározott szöveg formai megoldásainak (reflektálás a befogadói aktusra, a szöveg irodalmiságának hangsúlyozása, a nyelv alsóbb regisztereinek beemelése és a többi) fokozott jelenléte túlmutat a vígeposz kritériumain, és már a verses regény műfajiságának fogalomkörét is megidéz. Arany életművében a *Don Juan* hatása közvetlenül 1845 folyamán jelentkezik, mikor Byront már annyira „bírija”,¹³ hogy a mű egy lírai részletét le is fordítja magyarra. Ekkor adja első terminológiai elgondolását is az új formára: „Ezen vers Byron Don Juanja (:16 énekes *satyricus eposa*.) III-ik énekében találtatik, általa egy új görög költő szájába adatva, az Archipelagus egyik szigetén.”¹⁴

Az új műforma azonban az 1840-es években még nem tudta egészen kifejteni hatását, hiszen az „idő” és a „helyzet” még nem ért meg egy „tisztán vett” verses regény születéséhez, ehhez majd az 1850-es évek világnézeti komplexitására lesz szükség.¹⁵ A magyar irodalom első, klasszikus értelemben vett verses regénye így valószínűleg Arany János *Bolond Istókjának* első fejezete, melynek kéziratán az alábbi műfajmegjelölés olvasható: *nedélyes költemény*.¹⁶ Arany mindenképp jelölni akarja szubjektív érzései és a közhangulat humorának¹⁷ újszerű műfaji találkozását, és nem véletlen, hogy egy addig soha nem használt szó szerkezetet teremt, ráadásul ezt a Szemere Pál által alkotott, vadonatúj szó, a *nedélyes* felhasználásával. Meglepő, hogy ez a paratextuális jelzés a mű első megjelenésekor már elsikkad, illetve új jelzőt talál. A Csokonai Lapokban 1850 augusztusa, szeptembere folyamán közlik a *Bolond Istókot*, az első tizenkét versszakhoz lábjegyzetet illesztenek: „Mutatvány legjelesb népköltőnknek egy készülőben levő *terjedelmes költeményéből*.”¹⁸ Ez utóbbi meghatározásra felkaphatjuk fejünket, hiszen a váratlan jelző kizökkenti a megjelent szöveget a hagyományos befogadói megszokásokból. Egy mű hosszúsága, mértéke műfajkonstituáló erő lehet, és éppen a regény esetében kritériummá is avatódik: „bizonyos történelmi

¹² Erről kimerítő és részletes elemzést ad LÁSZLÓ Irma, *Arany János angol irodalmi kapcsolatai*, Pécs, Pécsi Egyetemi, 1932.

¹³ Arany János kifejezése: „Őn eltávozta óta könyvtáram néhány angol könyvvel szaporodott, mely nyelvet most már szinte oly szabadon olvasok, mint a németet. Shakespeare-t és Byront egészen bírom”. ARANY János Szilágyi Istvánnak, Szalonta, 1845. augusztus 1. = ARANY János összes művei, XV, *Levelezés*, I, s. a. r. SÁFRÁN Györgyi, Bp., Akadémiai, 1975, 15. (A továbbiakban: AJÖM.)

¹⁴ ARANY János Szilágyi Istvánnak, Szalonta, 1845. december 4. = AJÖM XV, 23. (Kiemelés tőlem: A. E.)

¹⁵ A három kifejezés Arany sokat idézett leveléből származik, mely a születő verses regény hangulati „kritériumait” is kifogástalanul összefoglalja: „Úgy hiszem, még az elégiáig sem higgadtam meg s az illy állapot lehet fájdalmas, kínos, dühös, desperált stb. de e fájdalomban, kínban, dühösség- s kétségbeesésben nincs meg a művészi nyugalom; s addig ne vegyen az ember tollat a kezébe, vagy legalább olly tárgyat válasszon, melynél szabadon átadhatja magát képzeleinek, s nem vicsorog rá örökké a való selectonja.” ARANY János Szilágyi Sándornak, Szalonta, 1850. április 14. = AJÖM XV, 273.

¹⁶ AJÖM III, *Elbeszélő költemények*, s. a. r. VOINOVICH Géza, Bp., Akadémiai, 1952, 308. (Kiemelés tőlem: A. E.)

¹⁷ „nedélyes” – „Szemere Pál alkotta a humorra, a ned(v)-hez kapcsolt -ély képzővel” = AJÖM III, 309.

¹⁸ Csokonai Lapok, 1850, augusztus 21. (Kiemelés tőlem: A. E.)

időszakokban a térbeli terjedelem is megszabhatja a szerkezet törvényeit. A regény abban különbözik [...], hogy nagy forma. [...] [A] szerkezet nagyságától függően minden részlet, minden stilisztikai fogás más funkciót nyer.” – írja Jurij Tinyanov.¹⁹ Így mintha e bizonytalankodó műfajjelölő gesztusban, hogy „terjedelmes”, valamilyen az új műforma „regényes” jellemzőinek alapvető kritériumát próbálná érzékeltetni a lapszerkesztő, s a későbbi terminus egyik első közeli szinonimáját alkotná meg. Nyilvánvaló tehát, hogy nyomban az első magyar, verses regényként interpretálható szöveg kapcsán igyekeztek a műfaj érzékelhető újdonságát innovatív kifejezésekkel, új jelzős szószerkezetekkel körülírni, a már létező kategóriák elégtelenségét jelezve ezzel.

Arany János műfajelméleti gondolkodását a *verses regény*ről egy időre megszakítja az a recepciótörténeti tény, hogy a *Bolond Istók* első éneke „mondhatni semmi figyelmet se gerjesztett”.²⁰ Az új művészi forma magyar elnevezésére vonatkozó következő kritikai reflexiót ezért Gyulai Páltól olvashatjuk, aki 1855-ös *Szépirodalmi Szemle* című cikksorozatában több ízben kitér a *Don Juan* formabontó szövegtípusára. Jelen kutatás szempontjából igen nagy jelentőségű és kitüntetett szerepű e kritikai írása, hiszen cikkében – amint arra Eisemann György is fölhívta a figyelmet – „[n]álunk ő nevezte először verses regénynek az angol költő [Byron] elbeszélő műveit.”²¹ Mai ismereteink szerint valóban itt tűnik föl először e szószerkezet: „Vagy ha költőink némelyike nem bír elég érzékkel mindehhez [a naiv műeposz megírásához], s más eszmék és érzésekkel van megtelve, mint melyek az epikus múlt felé vonnák: miért ne írjon *verses regényeket*, szabad tért engedve a tájfestések, idylli érzések vagy az erős szenvedélyek, akár az irónia lyrai hangulatának?”²² A látszólag érzékeny elméleti körülírás azonban a cikk teljes kontextusából szemlélve markánsan az eposz felől artikulálódik, a magyar eposz hiányának tragikus észleléséből fakadóan egyfajta nemzeti nagyelbeszélés alkategóriájaként, variánsaként. Maga Eisemann is leszögezi: „Gyulainak az elbeszélő szövegekről vallott felfogását meghatározza az aggodalom a verses epika háttérbe szorulása miatt. [...] Arany nagyepikájából is elsősorban a »naiv eposz« rekonstruálási kísérleteinek tekintett alkotásokat emelte ki (a *Tolditól* a *Keveházáig*) [...]. A *Bolond Istók* értékeire [...] nem fordított kellő figyelmet”.²³ Így maga a szóalak, a pusztá kifejezés valóban Gyulai szellemi terméke, egy ösztönösen nagyon jól megtalált műfajnév, mely komplex, mai műfaji értelemben vett jelentéssel, a szószerkezetben valóban benne rejlő bonyolult jelentéskörrel csak később fog telítődni. Sokkal izgalmasabbnak és a fogalomtörténeti aspektus szempontjából is relevánsabbnak találok a különféle terminusok próbálgatását az érzékelt, de újszerű jelentőségében még nem teljesen értékelt műformával kapcsolatban

¹⁹ Jurij TINYANOV, *Az irodalmi tény*, i. m., 7.

²⁰ ARANY János *Egyes költői darabjai*, kiadja RÁTH Mór, Pest, 1867, 4.

²¹ EISEMANN György, *Népiesség és klasszicitás = A magyar irodalom története. 1800–1919*, szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, VERES András, Bp., Gondolat, 2007, II, 413.

²² GYULAI Pál, *Szépirodalmi Szemle = Kritikai Dolgozatok 1854–1861*, Bp., Franklin Társulat, 1908, 100. (Kiemelések tőlem: A. E.)

²³ EISEMANN György, *Népiesség és klasszicitás*, i. m., 413.

a cikk egyéb részeiben, mely által jól érzékelhető a terminus alakulástörténete és recepciójának bizonytalansága az 1850-es években. Gyulai az új műalkot egyazon írásában nevezi „költemény”-nek, „romantikai eposz”-nak, „költői beszély”-nek, sőt használja az „elbeszélés versekben” műfajnevet is.²⁴ Érzékeli, hogy „blazírt” társadalom már nem a valódi eposz kora, azonban a műfaji tisztázatlanságból fakadóan roppant eltérő formavilágú műveket sorol egy fogalom alá, így Byron, Scott, Puskin, Lenau, Kisfaludy Sándor és mások alkotásait. Cikkének jelentősége ennek ellenére elvitathatatlan, mert megalkot egy, a későbbi használók által is hitelesített, komplex jelentéskörű műfajnevet, másfelől Puskin neve nála bukkan föl először a művek sorra vételében, ezáltal pedig nagy mértékben kitágítja az új forma addig (el)ismert szövegtörzsét.

Átlépve az 1860-as esztendőkre, amellet, hogy az autoriter irodalomtörténet továbbra is figyelmen kívül hagyja a század új műfaját,²⁵ a közönség elvárásai horizontja mintha már kezdene megérni a verses regény értő befogadására, melyhez Puskin *Anyeginjének* növekvő népszerűsége is hozzájárult. Az 1863-as *Részvét Könyvében* Arany *Bolond Istókéjének* első éneke ismét megjelenik, s ezúttal rendkívül pozitív kritikai reflexiót vált ki, mely természetesen roppant színes műfajnév-kísérletezéssel is együtt járt. A korabeli sajtó gazdag anyagából válogatva ezúttal Salamon Ferenc Pesti Naplóban megjelent cikkét emelhetjük ki, aki a *Bolond Istókot* humorisztikus éposznak, humoros költeménynek hívja, mit több, a mai műfaji értelemben vett verses regényhez már nagyon közel álló *verses elbeszélés* fogalommal is körbejárja.²⁶

Puskin *Anyeginjének* magyarra fordítása szintén a 60-as években kezdődik; Bérczy Károly fordítása végül 1866-ra készül el, azonban az 1863-as esztendőben Arany János a mű kapcsán felhívást intéz a Koszorúban a Kisfaludy-társaság tagjaihoz: „Puskin világhírű »Onyegin« című *verses regényének* fordítása már végéhez közelel; ez lesz egyike az 1864-re kijelölt műveknek, – ha a közönség újabb pártolása lehetővé teszi, hogy a társaság folytassa könyvkiadásait.”²⁷

Íme tehát az első alkalom a *verses regény* fogalomtörténetében, mikor a terminus technicus a mára kanonizált műfaji értelmében kerül lejegyzésre. Feltételezhető, hogy Arany ismerte a Gyulai által már használt műfajnevet, érzékelt a benne rejlő lehetőséget, és így újabb, egzaktabb, speciálisabb jelentéssel alkalmazta, egyértelműsítette használatát. Az is gyanítható, hogy Arany Bérczy kapcsán ismerte a Puskin által az *Anyegin* elé rótt műfajmegjelölést: „роман в стихах”, azonban a tikőrfordítást – „regény versekben” – kissé körülményesnek, kevésbé jól csengőnek találta,

²⁴ Az egyes adatokat lásd az alábbi oldalakon: GYULAI Pál, *Szépirodalmi Szemle*, i. m., 78, 95.

²⁵ Például Toldy Ferenc, noha bizonyíthatóan ismerte a *Bolond Istókot*, nagy rendszerező munkáiban meg sem említi a verses regény (kortörténeti) jelentőségét, a magyar eposz hiányának felfokozott érzékeltetésében és műeposz formában történő rekonstruálása iránti vágyódásában, Gyulaihoz hasonlóan, a kor műfaji bravúrjának a *Buda balálát* tartja, hisz e művel „melyet hun regének nevez, de sajtóképp egy attilai népies nagy eposzeia első része, Arany a kor csúcására hágott”. (TOLDY Ferenc, *A magyar nemzeti irodalom története. A legrégebbi időkől a jelen korig. 1864–65*, Szépirodalmi, Bp., 1987, 398.)

²⁶ SALAMON Ferenc, *Irodalmi tanulmányok*, Bp., Franklin Társulat, 1889, II, 223, 226–227.

²⁷ AJÓM XIII, *Hivatali iratok*, I, s. a. r. DÁNIELISZ Endre, TÖRÖS László, GERGELY Pál, Bp., Akadémiai, 1966, 271. (Kiemelés tőlem: A. E.)

nyelvérzéke így a sokkal dallamosabb, a magyar fül számára barátságosabb *verses regény* kifejezést tartotta meg. (A magyar műfajmegjelölések tradíciója talán inkább kedveli a jelző – jelzett szó szintagmatikus sorrendjét, például vígeposz, történelmi regény, elegico-óda és így tovább. Arany már a Don Juan 1845-ös definiálásakor, a „satyrcus eposz” esetében (lásd a korábban közölt adatot) ezt a gyakorlatot követi, összevetve azt az angol „epic satire” terminussal).

Természetesen ez a széljegyzet továbbra sem válik azonnal használatossá a magyar irodalomban. Bérczy Károly *Anyegin*-fordításában (orosz eredetiből)²⁸ például hű marad a puskini műfajmegjelöléshez, s azt a magyar szöveg alcímének is megtartja: *regény versekben*.²⁹

Átlépve a következő évtizedbe, a *verses regény* terminusa az 1870-es évektől már egyre szélesebb körben kanonizált fogalomként válik: műfaji és műfajnévi megszilárdulásához két fontosabb műalkotás vezet el, az 1870-es években készülő Vajda János-mű, a *Találkozások*, illetve Byron *Don Juanja* ifj. Ábrányi Emil fordításában. Vajda említett művének megjelenő énekeivel (1–2.) kapcsolatban a korabeli sajtó következetesen a „verses regény” terminust használja. A *Találkozások* epochális jelentőségét a fogalomtörténet szempontjából tovább emeli, hogy a Figyelő 1873. július 27-i lapszáma hosszabb műfajelméleti bevezetővel előzi meg a mű első énekének kritikai reflexióját. Az ismeretlen szerző a verses regény magyar műfajtörténetében az első szignifikáns összefoglalást adja a század második felének jelentős művészi formájáról. A fontossága és nehéz hozzáférhetősége miatt hosszabban idézett szöveg szerzője világirodalmi kontextusba helyezi a születő magyar verses regényeket, érinti a műfaj általános jellemzőit, és immár markánsan leválasztja az eposzról. Kiemeli „jelenkorra” reflektáló jellegét, „modernségét”. Meghatározásában a cikkíró következetesen használja az új műfajterminust:

A verses regény Byron óta a közkelet mindig örömmel fogadott tárgya lett. Childe Haroldja és Don Juan-ja, hogy fényes pályáján csak a kiválóbb pontokat érintsük, nemcsak számára szereztek koráig példátlanul gyors népszerűséget, de egyúttal utánpótlókat is támasztottak. [...] A verses regény nemcsak a brit költő hazájában honosult meg, de csakhamar Oroszországban is diadalokat aratott, hol Puskin és Lermontoff az oroszországi viszonyok költői rajzát ritka szerencsével tudták beilleszteni e műforma keretébe. [...] És a verses regény e diadala nem a divat vagy véletlenség műve. Emberi természetünk indoklást is alig kívánó tulajdonsága, hogy érdeklődésünk legszorosabban a közelünkben eső tárgyakhoz s a mindennapi élet adott viszonyaihoz tapad. [...] Korunk gyakorlati iránya nem kedvez a messze távolban való kalandozásnak [...] s a közönség legnagyobb része [...] a költőtől azt kívánja, hogy modern életünk tartalmát tükrözze vissza költői alakban s korunk irányának és törekvéseinek adjon poétikus kifejezést. [...] a hősök félistenségébe fektetett hitünk megingott, s a költőtől emberek rajzolását követeljük. A verses regény e követelmények teljesítésének köszönheti gyors népszerűségét s nagy hatását, melyet reánk gyakorolt [...]. Puskin és Lermontoff az orosz élet költői rajzaiban mindig rámutatnak az orosz társadalom sebeire,

²⁸ Bérczy először Bodenstedt német fordításában olvasta, de „bármily kitűnő legyen is ez, éreztem és tudtam, hogy a másolatról vett másolat halványan, színvesztetten fogna a toll alól kikerülni.” (BÉRCZY Károly, *Előszó* = PUSKIN, *Anyegin Eugén*, ford. BÉRCZY Károly, Kisfaludy Társaság, nyomtatta Emich Gusztáv, Pest, 1866.

²⁹ *I. m.*

sőt örömmel valljuk be, hogy újabb költőink hasonnemű kísérleteiben koronkint szintén fellüktet a magyar élet egy-egy, habár csak lassan csörgedező ere. Mind Gyulai Pál, mind a »Déliabok hősének« szerzője mutathatnak föl oly vonásokat [...] [hogya] jelenünk is képes tárgyat nyújtani a modern viszonyok költői lelkületű s mély pillantású rajzolójának.³⁰

A műfajnév ugyanebben az évtizedben indul el az intézményesülés útján is, mely folyamat azért is jelentős, mert egy műfaj léte épp az intézményeken áll vagy bukik. A Tudományos Akadémia a *verses regény* műmegjelöléssel egyetemben elismeri az új művészi formát, a Fővárosi Lapok Akadémiai Tárcák rovatában ugyanis az alábbira bukkanhatunk:

Gróf Nádasdy Ferenc az Akadémia fölhívására beleegyezett, hogy a Nádasdy-díjra ezentúl ne csak történelemből merített, hanem modern tárggyal is lehessen pályázni; ekkép [sic] a »költői beszédek« versenyében ezentúl a képzelemnek több szabadsága és tágabb tere, a pályázatnak pedig valószínűleg nagyobb sikere lesz, miután épp újabb időben számos költőnk foglalkozott s foglalkozik jelenleg is *verses regények*, beszédek írásával, többi közt Gyulai Pál (Romhányi), Vajda János (Andor eszményei), Balog Zoltán (Alpári) [...].³¹

A kanonizálódás folyamatában az 1870-es évek másik fontos szereplője ifj. Ábrányi Emil, aki a *Don Juan*, e rendkívüli „forma-nehéz költemény”³² 1873-ban kezdi el fordítani, majd az első ének 1879-ben meg is jelenik a Petőfi Társaság Koszorújában. E fordításhoz közölt rövid bevezetőben így nyilatkozik: „célul tűztem ki magamnak lassankint az egész 16 énekből álló *verses-regényt* lefordítani.”³³

Az 1870-es években a meghatározó kanonizálódás mellett természetesen továbbra sem válik kizárólagossá a verses regény terminusa, e kifejezést például tágabb jelentésben is fogják alkalmazni. Emellett használatban maradnak a régebbi körülírások is (például *költemény*, *szatíra* és különösen a *költői beszédek*), Gyulai 1869–72-es *Rombányját* például a rokon értelmű *költői beszédek*³⁴ alcímmel látja el. Emellett Arany János *Toldi szerelmének* 1979-es előszavában általánosabb értelemben is előbukkan a *verses regény* „kevesebb igényű kerete”,³⁵ ahol azonban a műfajválasztó latolgatás nagy eredménye, hogy e művét Arany már csak műmegjelölése által is markánsan elválasztja a nemzeti nagyelbeszélés műfajaitól.³⁶

Ábrányi Emil 1892-ben megjelen teljes Don Juan fordítása a fogalom 19. századi történetében fordulópont, mely ideiglenes lezáró pontként is funkcionál, illetve lehetővé teszi a későbbi paradigmaváltást, alcímeként ugyanis ezt olvashatjuk: „Lord

³⁰ Figyelő, 1873. július 27., 357-358.

³¹ Fővárosi Lapok, 1873. október 3., 1004. [Kiemelés tőlem, A. E.]

³² ifj. Ábrányi Emil szóhasználata, lásd a *Don Juan* első éneke fordításának kapcsán írt 1879-es bevezetőjében = Koszorú, Petőfi Társaság Havi Közölnye, 1879/I, 494.

³³ *Uo.* (Kiemelés tőlem: A. E.)

³⁴ Vö. például az alábbi kiadással: *GYULAI PÁL költeményei*, Buda-Pest, Franklin Társulat, II, 1894.

³⁵ *AJÓM V*, s. a. r. VOINOVICH Géza, Bp., Akadémiai, 1953, 9.

³⁶ Emellett a *Toldi szerelmében* olykor felsejlenek a *verses regény* tulajdonságai, például lazább kompozíció, önéletrajziség – a történetvezetés „valóban regényszerűen, Arany epikus műveitől eltérő technikával, több ágra is szakad. Egy cselekmény-fordulónál éppen személyes élmények adnak irányt”. = *AJÓM V*, i. m., 461. – A verses regény egyes elemeinek alkalmazásakor olyan részletekre gondolhatunk, mint a VI. éneknek Arany leányára, Juliskára emlékező kezdőstrófái, a szalontai hajdúk, köztük az Arany-ős megidézése, Arany karlsbadai vagy margitszigeti időzéseire utaló kitérői.

Byron verses regénye”.³⁷ Ez a fordítás és annak a fordítótól származó előszava a műfajnevet kanonizált terminussá tette. A bevezetésben e „monumentális művet”, ezt az új formát Ábrányi szintén 19. századi eposzvariánsának, illetve modern szatírának tartja, de a *verses regény* megjelöléssel érezteti azt is, hogy az „erkölcstelen Odyssea”, „fajtalan szatyra” és „rímbe szedett Tristam Shandy”³⁸ ötvözete annyira új formát hozott létre, hogy bár régi műfajnevekkel is illelhetjük, valójában új kifejezést érdemel. Hogy világosan érzi a műfaj elkülönítő kritériumait, bizonyítja az is, hogy előszavában helyesen állapítja meg a verses regény műfajához tartozó szövegtörzset: „Anyegin egyenes leszármazása a Don Juannak” illetve, a Don Juan „[...] hullámverése Arany Jánosig elhatolt. A töredéknek maradt »Bolond Istók« első énekében Arany kedélyét az a hangulat rezdíti meg, mely Byron *Don Juanján* végig vonul.”³⁹

Természetesen a műfajnév mozgásban marad, a műfajiság immanens tulajdonságaiból fakadóan nem válik véglegessé, tovább mutálódik, tovább változik, a századvégtől nagy rendszerező igénnyel megjelent lexikonok⁴⁰ például egészen következetlenek a verses regény műfajmegjelölésével kapcsolatban, a humoros eposztól az elbeszélő költeményig a legkülönfélébb meghatározásokat találhatjuk a szócikkek között.⁴¹

A huszadik században a *verses regény* terminusának első modernkori, letisztult és pregnáns összefoglalását a Benedek Marcell által szerkesztett *Magyar Irodalmi Lexikon*-ban találhatjuk. E szócikk a műfaj alapos, értő definícióját adja, és világosan elkülöníti a műfajt a vele addig egybemosott rokon formáktól. A terminus végleges, tudományos elismertségét pedig talán csak Imre László monográfiája hozta meg 1990-ben.⁴² Azonban e dokumentáció szintén csupán pillanatnyi műfaj történeti egységet hozott, hiszen a műfajt újra fölfedező kortárs alkotók a „használat” során azonnal fölülírták e sokáig (és továbbra is) mozgásban lévő fogalmat. A verses regény alapvető tulajdonsága, a bizonytalan világkép, a válság kifejezése talán annyira uralkodik e műformán, hogy ez a fajta instabilitás elkerülhetetlenül kivétel a szöveg műfaji elnevezésére is. Kutatásom természetesen nem teljes körű, számtalan, továbbra is lappangó adat kerülhetett el figyelmemet, jelen tanulmány csupán első, egyértelműsítő lépés kíván lenni abban a fontos folyamatban, mely a verses regény terminus státuszát és jelentéskörének alakulását igyekszik tisztázni pályafutásának több mint másfél százados történetében.

³⁷ BYRON, *Don Juan*, ford. ÁBRÁNYI Emil, Bp., Révai, 1892.

³⁸ ÁBRÁNYI Emil, *Bevezetés* = BYRON, *Don Juan*, i. m., XI.

³⁹ I. m., XII–XIII.

⁴⁰ Például *Athenaeum Kézi Lexikon*, *Pallas Nagy Lexikon*, *Franklin Kézi Lexikon*, *Révai Nagy Lexikona*.

⁴¹ Természetesen e ponton nem hagyhatjuk figyelmen kívül a külföldi terminológiát sem, míg az orosz műfajnevezést Puskin saját alcíme (роман в стихах) tette egyértelművé, addig az angol műfajmegjelölés a magyarhoz hasonlóan rendkívül változékony és következetlen, az angolszász enciklopédiák a „mock epic” fogalmától a „picaresque novel in verse” körülírásig terjednek. Óvatosan hozzátelhetjük, hogy a magyar terminológiában talán hamarabb kanonizálódott (Ábrányi fordításával) a *verses regény* elnevezés Byron műveivel kapcsolatban, mint az angol fogalomtörténetben.

⁴² IMRE László, *A magyar verses regény*, Bp., Akadémiai, 1990.